

*Д.С. ДОБРЯК, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН,
головний науковий співробітник відділу
Інститут агроекології і природокористування НААН
Н.В. КУЗІН, кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри землевпорядкування та кадастру
Сумський національний аграрний університет*

Еколого-економічний механізм реабілітації деградованих і малопродуктивних земель сільськогосподарського призначення

Постановка проблеми. У процесі здійснення земельної реформи в Україні було роздержавлено і передано у власність більше 5 млн га орних земель, які за властивістю ґрунтового покриву є орнонепридатними, тобто деградованими або малопродуктивними, використання яких в економічному відношенні є збитковим, а в екологічному – шкідливим, що негативно впливає на навколишнє природне середовище. Серед факторів, що спричиняють деградацію ґрунтів, найважливішими є ті, що пов'язані з використанням земель [1, 5].

Надмірне антропогенне навантаження на земельні угіддя спричиняють активацію негативних процесів, серед яких особливої сили набули ерозійні. До цього призвело нехтування екологічною придатністю ґрунтів до вирощування певних сільськогосподарських культур, а саме – науково необґрунтоване збільшення площ таких культур, як соя, ріпак, кукурудза на зерно та інших просапних культур. Втрати від дії ерозійних процесів вимірюються сотнями мільйонів гривень на рік. Крім того, значно погіршується стан агроландшафтів за рахунок знищення найродючих шарів ґрунтового покриву, його найважливішої складової – гумусу. Сучасний стан агроландшафтів характеризується значним збільшенням деградованих орних земель, які потребують науково обґрунтованих заходів щодо їх нормального

екологобезпечного використання з урахуванням формування сталого розвитку землекористування й сприятливого життєдіяльного навколишнього середовища. Це зумовлює актуальність розробки наукових засад реабілітації деградованих та малопродуктивних земель [1, 5, 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За даними багатьох сучасних дослідників (Бабміндра Д.І. [5], Булигін С.Ю. [1], Добряк Д.С. [5], Канаш О.П. [7], Новаковський Л.Я. [10], Сайко В.Ф. [12] та інші) ерозійні процеси найбільше виявляють себе в ґрунтовому покриві, де від ерозії, неправильної агротехніки, необґрунтованої зміни гідрологічного режиму території зі зрошуваними й осушувальними меліораціями, забрудненням агрохімікатами та промисловими викидами деградовано великі площі продуктивних земель, які також стали малопродуктивними.

Мета статті – обґрунтувати сутність і формування структури еколого-економічного механізму реабілітації деградованих і малопродуктивних земель сільськогосподарського призначення на основі аналізу наукових джерел та експериментального землевпорядного проектування.

Виклад основних результатів дослідження. Аналіз стану земель сільськогосподарського призначення показує, що останніми десятиліттями він істотно погіршився і набув загрозливого характеру. Передусім це стосується ґрунтового покриву, який знач-

ною мірою втратив належні йому властивості саморегуляції.

Водна й вітрова ерозії є найвпливовішим фактором зниження продуктивності земельних ресурсів, деградації агроландшафтів, що перетворилося на надзвичайне явище сьогодення, яке загрожує існуванню ґрунту як головного засобу сільськогосподарського виробництва та незмінного компонента біо-

сфери. Це зумовлено характером сільськогосподарського використання земель, при якому створюються передумови для інтенсивного розвитку деградаційних процесів і, насамперед, ерозійних (табл. 1).

За іншими якісними показниками (засоленість, солонцюватість, перезволоження та ін.) земельний фонд має сталу тенденцію до погіршення.

1. Площі деградованих і малопродуктивних орних земель України, що потребують науково обґрунтованих заходів щодо їх подальшого екологічнобезпечного використання, тис. га

Вид деградації	Поліська зона	Лісостепова зона	Степова зона	Степова посушлива зона	Сухостепова зона	Карпатська гірська область	Кримська гірська область	Україна
Легкий механічний склад	104,6	175,2	79,4	6,9	31,1	–	–	397,2
Важкий механічний склад	–	55,1	136,8	34,2	1,9	13,0	–	241,0
Скелетність	15,9	0,8	1,8	38,5	–	34,7	10,0	101,6
Змитість	27,3	1141,6	1132,5	217,0	26,9	52,4	33,5	2631,1
Дефльованість	30,3	1,9	61,4	45,5	16,5	–	–	155,7
Засоленість	–	79,2	109,3	72,9	39,6	–	0,6	301,6
Солонцюватість	1,2	12,2	60,1	64,2	319,9	–	5,0	462,6
Перезволоженість і заболоченість	155,5	112,6	37,5	178,5	73,2	32,7	–	590,0
Болотні органогенні мінеральні осушені ґрунти	86,8	28,3	0,9	0,1	–	3,7	–	119,8
Техногенно забруднені землі у т.ч. радіонуклідами	131,6	1,5	–	–	–	–	–	133,1
Усього	553,2	1608,5	1619,7	657,8	509,0	136,5	49,1	5133,7

Джерело: Розраховано авторами за даними Держкомзему України, 2009.

Останнім часом посилилися процеси деградації ґрунтового покриву через техногенне забруднення. Найбільшу небезпеку для навколишнього середовища становить забруднення ґрунтів важкими металами, пестицидами, збудниками інфекційних хвороб, радіонуклідами тощо.

Посилення деградації ґрунтів значною мірою зумовлено різким зниженням обсягів заходів щодо підвищення їх родючості. Унаслідок перевищення виносу поживних речовин над їхнім накопиченням в орних ґрунтах склався їх від'ємний баланс. Ці дані дають підстави для невтішного висновку, що в Україні високими темпами знижуються якість і родючість ґрунтів та катастрофічно погіршується екологічний стан земельних ресурсів [7].

Використання деградованих і малопродуктивних ґрунтів у складі орних земель призводить до прямих збитків. У цілому по Україні такі втрати сягають понад 300 млн грн – 66,5 грн/га, в зоні Полісся ці показники становлять відповідно 75,7 млн грн і 73,2 грн/га; в Лісостепу – 137,3 млн грн та 94,4 грн/га; у степовій зоні – 94,4 млн грн і 44,3 грн/га [7].

Одним із головних чинників, що дестабілізують екологічну ситуацію, є надмірна сільськогосподарська освоєність та розорюваність території. Внаслідок екстенсивного ведення сільськогосподарського виробництва до господарського використання необґрунтовано залучені деградовані й малопродуктивні земельні угіддя, недотримання їх базових екологічних вимог, що призвело до погіршення екологічної ситуації не тільки в сільському господарстві, а також в Україні в ці-

лому. Як наслідок, порушена екологічна стійкість агроландшафтів, яка залежить від того, скільки в ньому збережено природних фітоценозів. Відомо, що чим більша різноманітність агроландшафту, тим вища його стійкість до антропогенного навантаження [13]. Таким чином, поліпшення екологічної ситуації полягає в зниженні розораності території, виведенні з інтенсивного обробітку деградованих і малопродуктивних орних земель, розширенні площі природних кормових угідь та лісових насаджень шляхом збільшення частих екологостабілізуючих угідь, створення екосистем, які функціонують за принципами природних аналогів при мінімізованому антропогенному впливові. Тобто йдеться про широку ренатуралізацію довкілля, що повинно забезпечити екологічну оптимізацію природокористування.

Питання про надмірну розораність земель України не нове, оскільки негативні наслідки цього явища відомі. Разом із тим не всі публікації з даної теми вміщують обґрунтовані критерії щодо рівня розораності території. Принаймні важко погодитись із Н.В. Козловим та Н.В. Палапою [8], які пропонують використовувати під рілля не більше 20 % території. В.Ф. Сайко [12] оперує не завжди останніми земельно-обліковими даними, припускає дублювання певних площ (наприклад, силових і еродованих земель), унаслідок чого виходить на збільшену площу земель, які необхідно виключити з орних угідь. Підходи, запропоновані словацькими дослідниками І. Ріборські та Е. Гойке [11], що ґрунтуються на так званих коефіцієнтах екологічної стабільності агроландшафтів, можна розглядати лише як допоміжні й занадто наближені. Річ у тому, що за згаданими підходами екологічно стабільними вважаються території, які мають коефіцієнти більш як 0,5. Ці коефіцієнти розраховують за співвідношенням угідь, яким привласнено конкретні (середні) коефіцієнти (для ріллі – 0,14, для пасовищ – 0,58, для лісів – 1,0 площі). Не можна спиратися на такі занадто усереднені показники, оскільки коефіцієнт 0,14 характеризує й розчленовані еродовані землі, й повнопрофільні чорноземи на рівнинах.

У контексті ідеї ренатуралізації на основі багаторічної землевпорядної практики обґрунтовано один із основних, якщо не головний, механізм оптимізації природокористування – консервація деградованих і малопродуктивних земель, тобто вилучення їх з інтенсивного сільськогосподарського використання [9; 10; 14].

Консервація (від латинського *conservatio* – зберігання) – це сукупність заходів, які забезпечують максимальне збереження об'єктів. Відносно ґрунтів поняття “консервація” доцільно розглядати у двох аспектах: по-перше, як заходи з тимчасового вилучення деградованої та малопродуктивної ріллі – “реабілітація” і по-друге, як незворотне – переведення усіх земель в інші угіддя – “трансформація”.

Реабілітація (від латинського *rehabilitate* – придатність, спроможність, поновлення, префікс *re* – зворотність). Цим заходом мається на меті вилучення з інтенсивного землеробського використання деградованих та малопродуктивних ґрунтів на певний час для мінімізації або припинення деградаційних процесів, чи навіть відновлення втрачених ґрунтами властивостей.

Трансформація (від латинського *transformare* – перетворення, зміни). Відносно земель, угідь – переведення з одного угіддя в інше.

Регенерація (від латинського *regeneratio* – відновлення). Цим заходом мається на меті забезпечити самовідновлення (природним шляхом без втручання людини) аборигенних екосистем шляхом виведення з ріллі деградованих і малопродуктивних ґрунтів. Під регенерацію відводяться, головним чином, болотні й кам'янисті ґрунти, солонці, солончаки.

Двадцятип'ятирічний досвід здійснення земельної реформи доводить про формування в суспільстві думки, що ключовим принципом подальшого розвитку земельних відносин є досягнення екологічної спрямованості економічних реформ, а забезпечення державної екологічної безпеки – гарантією переходу до цивілізованого, соціально орієнтованого ринкового господарства [2, с. 5]. Це однаковою мірою стосується як розвинені механізми захисту земель від деградаційних процесів, так і реабілітації деградованих

та малопродуктивних земель як складових раціоналізації природокористування.

У наукових джерелах немає однозначного визначення сутності механізму. Так, об'єктивною основою екологічного механізму управління сталим розвитком землекористування, як зазначають Д.С. Добряк, А.Г. Тихонов, Н.В. Гребенюк, є система економічних законів у тісному взаємозв'язку з біологічними законами функціонування і розвитку світу [4, с. 48].

О.О. Веклич економічний механізм екологічного регулювання трактує у широкому й вузькому значенні. В економічній теорії у широкому розумінні цей механізм репрезентований сукупністю форм і методів функціонування суспільного виробництва як еколого-економічної системи, що відображає ступінь розвитку процесів свідомого використання законів природи й економічних законів у людській діяльності [2, с. 13].

У вузькому розумінні економічний механізм екологічного регулювання є як система-набір інструментів (підойм), що спрямовані на здійснення ресурсозберігаючих заходів, а відтак – на досягнення еколого-економічної збалансованості функціонування суспільного виробництва, якісного стану довкілля [2, с. 14]. Звідси “метою економічного механізму екологічного регулювання є узгодження еколого – економічних інтересів і подолання суперечностей між ними” [2, с. 14]. Можна навести ще багато прикладів щодо трактування сутності механізму різного спрямування. Разом із тим слід зазначити, що визначення сутності того чи іншого механізму залежить від мети дослідження.

Якщо звернемося до Великого тлумачного словника сучасної української мови, то в ньому механізм трактується як “сукупність станів та процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне й інше явище” [3, с. 523].

Отже, механізм реабілітації деградованих і малопродуктивних земель необхідно розглядати як систему заходів, спрямованих на відтворення їх продуктивної спроможності шляхом консервації, реабілітації, трансформації та регенерації.

Аналіз практики використання земельних ресурсів, у тому числі деградованих і малопродуктивних орних земель, формування й реалізації системи захисту їх від деградації, особливо у ринкових умовах, показує, що при цьому виникають суперечності між екологічними та економічними інтересами суб'єктів землекористування. Вказане й призвело до значних площ деградованих і малопродуктивних орних земель (табл. 2), що зумовлено прогресуючим розвитком деградаційних процесів у сільськогосподарському землекористуванні, особливо на орних землях та, передусім, орнопридатних, які були свого часу розпайовані й передані у власність [6].

Слід зазначити, що виникнення вказаних суперечностей є об'єктивною реальністю. Вона зумовлена наявністю різних суб'єктів суспільного виробництва з притаманними їм економічними інтересами, які не завжди збігаються з економічними вимогами. Якщо для людства та суспільства задоволення екологічних потреб реальна необхідність, то для окремих груп людей важливіше – одержання максимальної економічної вигоди в процесі землекористування.

Для того щоб подолати ці суперечності, необхідно узгодити еколого-економічні інтереси заінтересованістю відповідних груп людей у розв'язанні екологічних проблем. Це, насамперед, стосується формування науково обгрунтованого підходу щодо екологобезпечного використання деградованих і малопродуктивних земель, що забезпечить створення сприятливого навколишнього середовища.

2. Деградовані й малопродуктивні орні землі України

Адміністративно територіальні одиниці (регіони)	Площі деградованих і малопродуктивних орних земель				
	тис. га	до площі орних земель, %	із них потребують консервації		
			тис. га	до площі деградованих, %	до площі орних земель, %
1	2	3	4	5	6
АР Крим	379,4	30,3	211,0	55,6	16,9
Вінницька	443,1	25,6	114,5	25,8	6,6
Волинська	154,0	22,9	108,3	70,3	16,1
Дніпропетровська	229,3	10,8	97,5	42,5	4,6

Донецька	321,7	19,4	142,2	44,2	8,6
Житомирська	280,2	25,5	117,1	41,8	10,7
Закарпатська	49,0	24,4	28,3	57,8	14,1
Запорізька	434,0	22,8	296,5	68,3	15,6
Івано-Франківська	167,0	42,5	68,5	41,0	17,4
Київська	240,5	17,6	122,5	50,9	8,9
Кіровоградська	217,3	12,3	84,3	38,8	4,8
Луганська	295,4	22,0	75,3	25,5	5,6
Львівська	260,3	32,6	139,3	53,5	17,4
Миколаївська	291,3	17,1	80,4	27,6	4,7
Одеська	519,4	25,0	215,7	41,5	10,4
Полтавська	226,0	12,8	164,5	72,8	9,3
Рівненська	219,3	33,9	141,8	64,7	21,9
Сумська	93,5	7,5	52,6	56,3	4,2
Тернопільська	218,2	25,6	91,7	42,0	10,8
Харківська	296,1	15,3	90,4	30,5	4,7
Херсонська	344,9	19,4	168,0	48,7	9,5
Хмельницька	256,9	28,5	141,2	39,6	11,3
Черкаська	204,2	16,0	146,4	71,7	11,4
Чернівецька	174,8	51,5	85,4	48,9	25,2
Чернігівська	84,2	6,2	64,5	76,6	4,7
Україна	6500,0	20,0	3047,9	46,9	9,4

Джерело: За даними сайту Держкомзему України, 2009.

Отже, інтеграцію екологічних проблем та економічних інтересів землевласників і землекористувачів можна розглядати як основоположну сутність еколого-економічного механізму захисту й реабілітації деградованих і малопродуктивних земель, передусім орних.

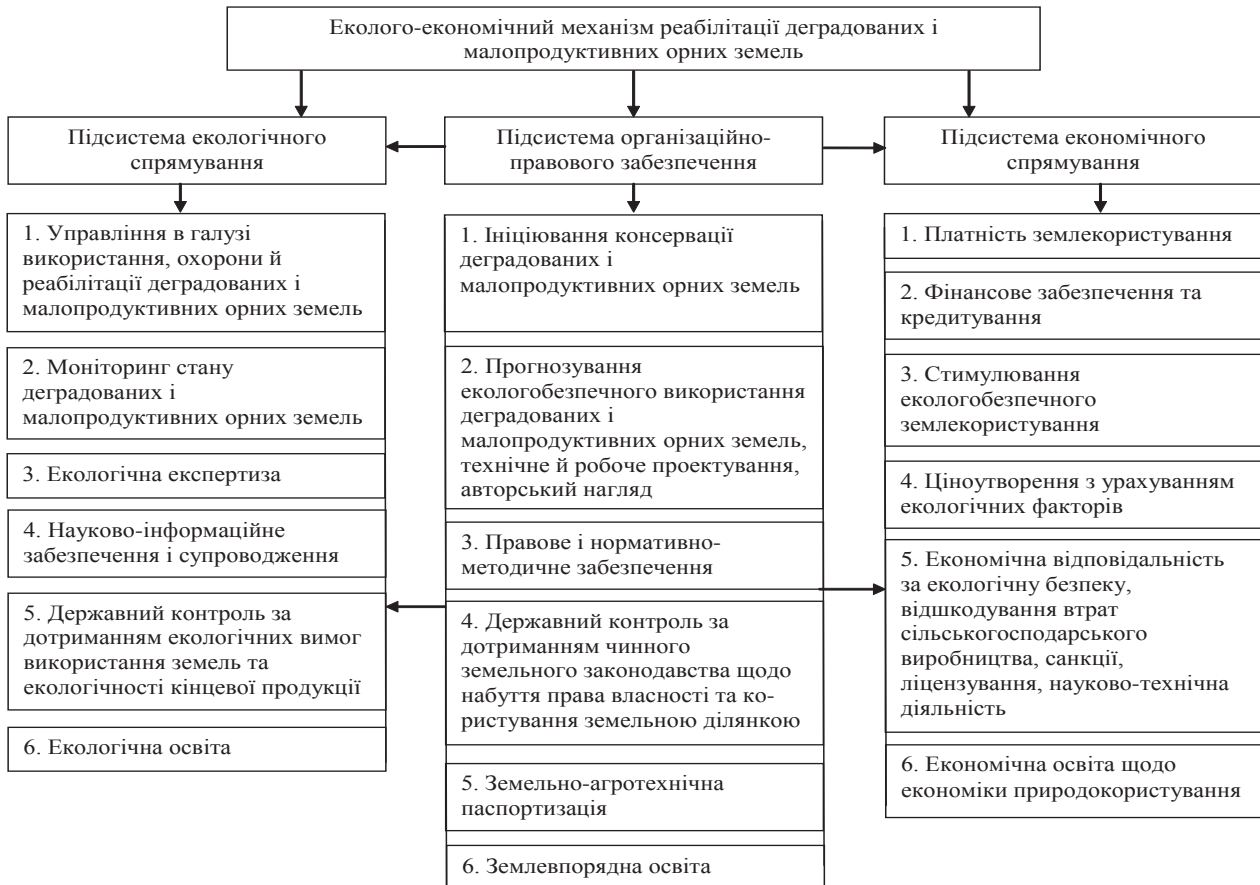
Відповідно до наведених теоретичних міркувань, механізм розглядається за набором інструментів і спрямованістю їх застосування щодо розв'язання надзвичайно важливої народногосподарської та суспільної проблеми – реабілітації деградованих і малопродуктивних орних земель, їх відтворення й на цій основі формування сприятливого навколишнього середовища.

Структурні складові механізму (набір інструментів) реабілітації деградованих і малопродуктивних орних земель розглядається в єдності та взаємозв'язку, разом із тим вони зберігають своє самостійне значення. Такий підхід є основоположним при визначенні практичних дій щодо реабілітації деградованих і малопродуктивних орних земель.

При формуванні еколого-економічного механізму реабілітації деградованих і малопродуктивних орних земель рекомендується визначати основні складові, які поєднуються у три підсистеми: організаційно-правове, екологічне й економічне спрямування (рис.).

Подальший розвиток сільськогосподарського землекористування в ринкових умовах зумовить удосконалення еколого-економічного механізму реабілітації деградованих і малопродуктивних орних земель та ефективніше форсуватиме сприятливе навколишнє середовище. Для того щоб визначити, як діють сучасні механізми та яка їхня ефективність, доцільно розглянути основні напрями консервації на конкретних прикладах.

1. Ґрунти легкого механічного складу. Це піщані на Поліссі, піщані та глинисто-піщані в Лісостепу, піщані, глинисто-піщані й супіщані в степових зонах, а також у природно-сільськогосподарських районах Лівобережного і півдня Правобережного Лісостепу. Екологічна небезпека їх інтенсивного використання в складі орних земель полягає в тому, що вони є постійним вогнищем дефляції. В економічному відношенні недоцільність їх використання зумовлена неадекватністю витрат на підтримання критичного рівня їх родючості, одержаному прибутку від урожаю. Консервація таких земель має незворотний характер, тобто йдеться про трансформацію угідь. Здебільшого їх треба вилучати не тільки зі складу орних земель і сільськогосподарських угідь й найдоцільніше заліснювати.

Еколого-економічний механізм реабілітації деградованих і малопродуктивних орних земель

2. Ґрунти важкого механічного складу. Представлені вони легко-, середньо- і важкоглинистими ґрунтами в основному на щільних глинах. Консервація-реабілітація виконується переважно залуженням або переведенням орних земель у перелоги. Доцільно використовувати їх також як лукопасовищні угіддя. Багате на поживні речовини едафічне середовище, особливо в умовах достатнього зволоження (Західний та Правобережний Лісостеп), забезпечує швидке освоєння таких ґрунтів аборигенною рослинністю без втручання людини.

Після певного періоду реабілітації під трав'яною рослинністю вибірково можуть бути повернені до попереднього використання, але з обґрунтованим антропогенним навантаженням.

3. Скелетність. Це ґрунти на основі щільних порід, які містять у кореневищному шарі уламки гірських порід. Консервація таких земель має здебільшого форму необерненої трансформації. Ці ґрунти повинні бути вилучені з орних земель. Так, як і попередні,

ґрунти можуть бути залишені на “природну реабілітацію”, використовуватись як вигони та місця розселення і відновлення природної флори й фауни.

4. Змитість. Ця категорія деградованості представлена середньо-, сильнозмитими і розмитими ґрунтами, виходами ґрунтоутворюючих підстилаючих порід. Найбільш порушені землі з виходами порід, розмитими й сильно змитими ґрунтами повинні бути вилучені зі складу орних земель із залуженням (використання під лукопасовищні угіддя з кормовим випасом худоби) або залісені, тобто переведені в інші угіддя. Також підлягають трансформації в лукопасовищні угіддя середньозмиті ґрунти на схилах більше 3-5°.

Інші площі із середньозмитими ґрунтами доцільно залужити (тимчасова консервація). Після певного часу фітомеліоративного періоду можуть бути повернені до складу орних земель (при відновленні модальних показників, характерних для даного ґрунту, та екологічнобезпечному використанні).

У м'яких гідротермічних умовах виведені зі складу сільськогосподарських угідь площі можуть бути залишені на самозаростання. Досить швидко через ряд послідовних сукцесій (змін травостою) утворюється стійке рослинне угруповання. Маючи на увазі крайню ерозійну небезпечність цих ґрунтів, їх поверхня при виведенні зі складу орних земель послідовно повинна бути захищена рослинним покривом.

5. Дефльованість. Ці території представлені середньо- і сильнодефльованими ґрунтами різного механічного складу: від піщаних на Поліссі до важкосуглинкових та глинистих у степовій зоні.

Дефльовані ґрунти легкого механічного складу однозначно підлягають виведенню зі складу сільськогосподарських угідь із залісненням. Суглинкові й глинисті дефльовані ґрунти залужуються здебільшого для тимчасової консервації. Регламент їх використання на період фітомеліоративної реабілітації встановлюють за конкретними ґрунтовими показниками. Головною умовою є захист поверхні від видування.

6. Засоленість. Цю категорію деградованості становлять середньо- і сильнозасолені та солончакові переважно гігоморфні ґрунти (лучні, болотні), а також вторинно засолені колишні автоморфні ґрунти зрошуваних територій.

Напрями їх використання в основному такі: природного походження засолені гідроморфні ґрунти залужуються і переводяться у кормові угіддя (переважно сіножаті), солончаки виводяться під регенерацію, тобто ренатуралізуються (повертаються у природний стан) без втручання людини; вторинно засолені автоморфні ґрунти зрошуваних територій через фітомеліоративне залуження (люцерна, буркун тощо) відводяться під тимчасову консервацію з наступним можливим поверненням до складу орних земель за умов зниження рівня підґрунтових вод нижче нормативного й наступного розсолення.

7. Солонцюватість. Ареали поширення солонцевих ґрунтів – степова зона, причому переважна їх частина знаходиться в сухостеповій зоні. Це середньо- і сильносолонцеві гігоморфні й напівгідроморфні (лучні, бо-

лотні, лучно-чорноземні) та автоморфні ґрунти (чорноземи звичайні, чорноземи південні, чорноземи на щільних глинах, темнокаштанові й каштанові, солонці).

Напрями їх використання практично такі ж, як і попередніх ґрунтів (переведення в кормові угіддя гідроморфних та напівгідроморфних ґрунтів і тимчасова консервація – реабілітація автоморфних ґрунтів, за винятком солонців солончакових, які виводяться під регенерацію.

8. Перезволоженість і заболоченість. У північних та західних регіонах (гумідна зона) – це дерново-підзолисті й дернові сильнотлейові ґрунти, а також мінеральні та органігенні болотні ґрунти природного походження. У степовій зоні на зрошуваних територіях значні площі займають вторинно-підтоплені автоморфні ґрунти.

У гумідній зоні, з огляду на екологічну доречність, ці території здебільшого повинні бути природно ренатуралізовані. Це не потребує ніяких витрат: добра обводненість забезпечує їхнє швидке заселення природною флорою і фауною й адаптацію в навколишній ландшафтний устрій. Це саме стосується ґрунтів природного гігоморфного ряду зрошуваних територій.

Антропогенно (вторинно) підтоплені ґрунти автоморфного ряду через залуження відводяться під тимчасову консервацію. Необхідною умовою їх повернення до складу орних земель є дронування території.

9. Болотні органігенні й мінеральні осушені ґрунти. Цю категорію деградованості становлять осушені органігенні ґрунти з глибиною торфового шару до 1 м (торфувато- і торфово-болотні, торфовища неглибокі та болотні мінеральні ґрунти (мулувато- й лучно-болотні).

Внаслідок осушення і використання у складі орних земель неглибокі органігенні ґрунти швидко деградують, торфовий шар мінералізується й на поверхню виходять підстилаючі породи, здебільшого піски. Мінеральні болотні осушені ґрунти характеризуються змитістю (слитозованістю), безструктурністю, сильною оглеєністю.

З екологічного погляду найдоцільніше використовувати їх як сіножаті. Це збереже від руйнування торфовий шар органігенного

грунту і найбільшою мірою забезпечить екологічну сумісність ґрунтових властивостей болотних мінеральних ґрунтів із біологічними вимогами трав'яної рослинності. На при-

кладі Київської області було розраховано обсяги й напрями консервації деградованих і малопродуктивних орних земель (табл. 3).

3. Обсяги і напрями консервації деградованих і малопродуктивних орних земель Київської області

Властивості та ознаки ґрунтів, які переважно зумовлюють необхідність консервації орних земель	Консервація						
	Площа, га	реабілітація, га	у тому числі				
			усього	трансформація			
				сіножаті	пасовища	лісо-насадження	регенерація
Легкий механічний склад (вміст фізичної глини <5%)	34597	2128	32469	1107	109	31048	205
Змитість	47138	29763	17375	15050	1947	377	–
Дефльованість	1249	–	1249	–	–	1249	–
Засоленість	3659	3363	296	296	–	–	–
Перезволоженість і заболоченість	17326	4994	12332	6258	3390	–	2773
Болотні органогенні (торфові) неглибокі та болотні мінеральні й осушені ґрунти	20677	9874	10803	10803	–	–	–
Усього орних земель, що потребують консервації	124646	50127	74524	33426	5446	32674	2978

Джерело: Розрахунки авторів за даними ДП “Головний науково-дослідний та проектний інститут землеустрою”.

Висновки. Отже, еколого-економічний механізм реабілітації деградованих і малопродуктивних земель необхідно розглядати як систему заходів, спрямованих на відтворення їх продуктивної спроможності консервацією, реабілітацією, трансформацією й регенерацією. Виходячи з цих міркувань, при формуванні вказаного механізму визначають основні складові, які поєднують у три підсистеми: організаційно-правова, екологічна та економічна. Структурні складові цього механізму (набір інструментів) реабілітації деградованих і малопродуктивних орних земель розглядаються в єдності та взаємозв'язку, разом із тим вони зберігають своє

самостійне значення. Такий науково-методологічний підхід є основоположним при визначенні практичних дій щодо реабілітації деградованих і малопродуктивних орних земель.

Аналіз практики застосування даного еколого-економічного механізму щодо реабілітації деградованих та малопродуктивних орних земель показує, що в економічному відношенні він забезпечує значне зниження втрат при використанні таких земель не в складі орних, а трансформація їх в інші екологічнобезпечні угіддя (сіножаті, пасовища, лісові насадження), сприяє підвищенню якісного екологічного стану довкілля.

Список використаних джерел

1. Булигін С.Ю. Формування екологічно сталих агроландшафтів / С.Ю. Булигін. – К.: Урожай, 2005. – 300 с.
2. Веклич О.О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О.О. Веклич. – К.: УІНСіР, 2003. – 90 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: Перун. 2001. – 1426 с.
4. Добряк Д.С. Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві / Д.С. Добряк, А.Г. Тихонов, Н.В. Гребенюк. – К.: Урожай, 2004. – 136 с.
5. Добряк Д.С. Формування екологічнобезпечного землекористування в умовах дії водної та вітрової ерозій / Д.С. Добряк, Д.І. Бабміндра, В.О. Слінчук. – К.: Урожай, 2010. – 150 с.
6. Добряк Д.С. Еколого-економічні механізми захисту земельних ресурсів від деградаційних процесів у ринкових умовах / О.З. Черпіцький, Д.С. Добряк. – К.: Урожай, 2007. – 142 с.
7. Канаш О.П. Консервація деградованих і малопродуктивних земель, як один з основних заходів щодо оптимізації землекористування / О.П. Канаш // Зб. наук. пр. Міжнар. конф. “Генеза, географія та екологія ґрунтів”. – Львів, 1999.

8. *Козлов Н.В.* Современные причины деградации и агроэкологическое состояние пахотных земель Украины / Н.В. Козлов, Н.В. Палапа // Современные проблемы охраны земель. – К.: СОПС Украины НАН Украины, 1997. – С. 86–88.
9. Методичні рекомендації щодо механізму виведення з господарського обігу земель, що підлягають консервації / Д.С. Добряк, О.П. Канаш, В.В. Кулініч та ін. – К.: Урожай, 2005. – 80 с.
10. *Новаковський Л.Я.* Консервація деградованих і малопродуктивних орних земель України / Л.Я. Новаковський, О.П. Канаш, В.О. Леонець // Вісн. аграр. науки. – 2000. – № 11. – С. 54–59.
11. *Ріборські І.* Вплив складу угідь на екологічну стабільність території / І. Ріборські, Е. Гойке // Зб. Землевпорядні роботи в спеціальних умовах. – Татранська Ламніца, 1988. – С. 19–26.
12. *Сайко В.Ф.* Наукові підходи щодо раціонального землекористування в умовах здійснення аграрної реформи / В.Ф. Сайко // Вісн. аграр. науки. – 2000. – № 5. – С. 5–10.
13. *Chasek P.* Integrated land degradation monitoring and assessment: horizontal knowledge management at the national and international levels / [P.Chasek, W.Essahli, M.Akhtar-Schuster and el.] // Land Degrad. Develop. – 2011. – № 22. – P. 272–284.
14. *Requier-Desjardins M.* Some notes on the economic assessment of land degradation / M.Requier-Desjardins, B.Adhikari, S.Sperlich // Land Degrad. Develop. – 2011. – № 22. – P. 285–298.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2016 р.

*

УДК 631:338.43.01

*В.П. РЯБОКОНЬ, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, головний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Агропромисловий комплекс в умовах реалізації державної аграрної політики

Постановка проблеми. Розбудова незалежної держави Україна зумовлює необхідність здійснення глибоких соціально-економічних перетворень в агропромисловому виробництві, спрямованих на досягнення політичної єдності українського народу, освоєння ринкової економіки, входження країни у світове економічне співтовариство. Тут важливого значення набуває обґрунтоване визначення на державному рівні стратегічних напрямів та основного змісту системи соціально-економічних і організаційно-правових заходів щодо реформування всіх ланок аграрного сектору економіки.

Роль держави в системі аграрних відносин визначається аграрною політикою, яка являє собою розробку й практичне здійснення сукупності правових, організаційних, економічних, соціальних, кадрових та інших заходів з метою гарантування продовольчої безпеки держави, забезпечення населення продуктами харчування й створення умов

для всебічного задоволення сільськогосподарського виробника.

Аграрний сектор економіки забезпечує продовольчу безпеку держави, формує 20,7% валового внутрішнього продукту, посідає значне місце у товарній структурі експортних поставок. При цьому слід враховувати, що сільське господарство активно впливає на розвиток інших важливих галузей, які виготовляють для цієї сфери суспільної діяльності та країни засоби виробництва і споживають продукцію аграрної сфери як сировину. Разом із тим українське село – це не тільки традиційне виробництво високоякісних продовольчих ресурсів та сировини для переробної промисловості, це спосіб життя понад 14 млн сільських жителів, що становить більше третини населення держави.

Формування соціально-економічних умов розвитку села разом з організаційно-технологічними особливостями аграрного виробництва, в якому основним засобом виступає земля, а предметом праці – сукуп-

© В.П. Рябоконт, 2016